

Social Cohesion and Development

Vol 10, No 2 (2015)

Η διατριβή του Ζαχαρία Δεμαθά «Θεωρίες της γαιοπροσόδου στους κλασικούς και στον Μαρξ ή Η χρησιμότητα της γαιοπροσόδου για την κατανόηση ορισμένων ζητημάτων της πολιτικής οικονομίας»

Απόστολος Δεδουσόπουλος

doi: [10.12681/scad.9985](https://doi.org/10.12681/scad.9985)

Copyright © 2016, Απόστολος Δεδουσόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Δεδουσόπουλος Α. (2016). Η διατριβή του Ζαχαρία Δεμαθά «Θεωρίες της γαιοπροσόδου στους κλασικούς και στον Μαρξ ή Η χρησιμότητα της γαιοπροσόδου για την κατανόηση ορισμένων ζητημάτων της πολιτικής οικονομίας». *Social Cohesion and Development*, 10(2), 153–155. <https://doi.org/10.12681/scad.9985>

Η διατριβή του Ζαχαρία Δεμαθά «Θεωρίες της γαιοπροσόδου στους κλασικούς και στον Μαρξ ή Η χρησιμότητα της γαιοπροσόδου για την κατανόηση ορισμένων ζητημάτων της πολιτικής οικονομίας»

Εκ πρώτης όψεως ο τίτλος της διατριβής του Ζαχαρία Δεμαθά υπενθυμίζει τη γερμανική παιδεία του συγγραφέα της. Ένας υπέρτιτλος και ένας μακροσκελής διευκρινιστικός υπότιτλος, αποτελεί το χαρακτηριστικό γνώρισμα των διδακτορικών που εκπονήθηκαν στα γερμανικά πανεπιστήμια, τουλάχιστον ως το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα. Όμως, ο Ζαχαρίας μεσολαβεί ανάμεσα στον υπέρτιτλο και τον υπότιτλο αυτό το μικρό διαζευκτικό «ή». Μια μικρή λέξη, η οποία δεν λειτουργεί απλώς διευκρινιστικά, αλλά πλήρως ανατρεπτικά: Η θεωρία της γαιοπροσόδου λειτουργεί, εν προκειμένω, ως άξονας διπλής κατεύθυνσης: προκύπτει από τη γενική θεωρία, αλλά και την διευκρινίζει και την τροποποιεί, εισάγοντας στη γενική θεωρία το ιστορικό στοιχείο, κοινωνικές σχέσεις, κοινωνικές συγκρούσεις και κοινωνικές συμμαχίες, διαδρομές επίλυσης των συγκρούσεων και μορφοποίησης των συμμαχιών. Η γενική θεωρία καθίσταται έτσι ενεργή, ικανή να ερμηνεύσει τη σύνθετη πραγματικότητα, όχι απλώς να διατυπώσει γενικούς και, υπό αίρεση πάντοτε στον Μαρξ, αναπότρεπτους νόμους.

Θα ήταν παράδοξο αν η διδακτορική διατριβή του Ζαχαρία Δεμαθά, ενός ανθρώπου εκ φύσεως ανήσυχου, διερευνητικού και βαθειά κοινωνικού, διαμόρφωνε τα κεντρικά της ερωτήματα, το θέμα της, σε απόσταση από το κλίμα της εποχής, τις συζητήσεις, τις ιδέες, τα βιβλία των πρώτων χρόνων της μεταπολίτευσης. Χωρίς να είναι εθνοκεντρικός – το αντίθετο, φέροντας την εμπειρία μιας ευρωπαϊκής παιδείας υψηλού επιπέδου, ο Ζαχαρίας προτίθεται να τη χρησιμοποιήσει για να συμμετάσχει στην εγχώρια διαμάχη. Και αυτό κάνει.

Είναι απαραίτητο για να κατανοήσουμε τη διατριβή του Ζαχαρία να την τοποθετήσουμε στο κοινωνικό της περιβάλλον, στα πρώτα της στάδια, πριν ακόμα πάρει τη μορφή του σχεδίου. Να την τοποθετήσουμε στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970, τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης, και να ανατρέξουμε στην ατμόσφαιρα των χρόνων εκείνων.

Πολιτική Οικονομία και Ιστορία. Η Οικονομική Επιστήμη, η πειθαρχία της οικονομικής, όπως άρεσε να λέει ο Ζαχαρίας από το discipline, προσπαθούσε να αποκτήσει ένα ριζοσπαστικό λόγο απεγκλωβιζόμενη από τα κοινότυπα σχήματα της νεοκλασικής μικροοικονομικής και της κεύσανιζουσας μακροοικονομικής. Οι οικονομολόγοι προσπαθούσαμε να κατανοήσουμε τον Μαρξ, μέσα από διαβάσματα των επιγόνων του και, σπανιότερα, μέσα από τα κείμενα του ίδιου. Η Πολιτική Οικονομία συστηματοποιημένη σε κρατικό δόγμα ερχόταν μέσα από τα εγχειρίδια της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ, κατασκευάζοντας ένα βολικό, αλλά ασφυκτικό, πλαίσιο. Από τη δογματική νεοκλασική θεώρηση στον δογματικό μαρξισμό, η μετάβαση ήταν ακαριαία, αλλά και εύκολη, οι θεωρητικές μεταστροφές είχαν γίνει της μόδας, αλλά ήταν ατελείς, σχεδόν καρικατούρες. Το ίδιο ακαριαία και εύκολη αποδείχθηκε είκοσι χρόνια αργότερα η αντίστροφη πορεία: οι «μαρξιστές» γνώρισαν την γοητεία της νεοκλασικής σκέψης. Αμάσπητος μαρξισμός, αμάσπη νεοκλασική σκέψη.

Στον χώρο της Ιστορίας συντελέστηκε μια ουσιαστικότερη μεταστροφή. Το αίτημα να πάψει η ιστορία να αποτελεί αφήγηση γραμμικών γεγονότων, προσωπικών κατορθωμάτων, άθλων και προδοσιών, μεγαλείου και ανικανότητας, αλλά να διερευνηθούν οι κοινωνικοί μηχανισμοί πίσω από τα γεγονότα. Να αναζητηθούν τα αίτια στις απρόσωπες, αντικειμενικές κοινωνικές διεργασίες. Να τοποθετηθούν εκ νέου τα συμβάντα, σε μια καλιδοσκοπική οπτική όπου οι κοινωνικές συνθήκες και η δυναμική τους κατείχαν τη δεσπόζουσα ερμηνευτική θέση. Τα ιστορικά αρχεία έγιναν προστά σε πολυάριθμους ιστορικούς και ερευνητές άλλων επιστημονικών χώρων, επιτρέποντας, αρχικά «μεγάλες αφηγήσεις», που έδωσαν σύντομα τη θέση τους σε επιμέρους και περιπτωσιολογικές έρευνες, απομακρυνόμενες ταχέως, όμως, από τη μεγάλη σύνθεση.

Υπήρχε, ωστόσο, μεταξύ Πολιτικής Οικονομίας και Ιστορίας ένας κοινός τόπος: Η προσπάθεια να κατανοηθεί ο ατελής μετασχηματισμός της ελληνικής κοινωνίας σε αστική, εκβιομηχανισμένη, κοινωνία. Οι επιλογές ήταν δύο: Να αποδοθεί η καθυστέρηση και η δυσπλασία της ελληνικής κοινωνίας στο ρόλο των «ξένων», του ξένου κεφαλαίου, του παγκόσμιου καπιταλισμού, ή να αναζητηθεί, κυρίως, σε εσωτερικά αίτια, σε εγχώριες διεργασίες, οι οποίες επέτρεψαν ή ενίσχυσαν τους «διεθνείς» παράγοντες. Από την μία η σχολή της εξάρτησης, από την άλλη απόπειρες ανάλυσης των κοινωνικών τάξεων και των συγκρούσεων.

Ο Ζαχαρίας τοποθετήθηκε ευθέως, αν και ποτέ ρητά, στη σχετική διαμάχη. Η Πολιτική Οικονομία έγινε το εργαλείο κατανόησης των ιστορικών μετασχηματισμών. Και η γη, η χρήση της γης και οι διαδικασίες ιδιοποίησής της, η προνομιακή πύλη εισόδου στην αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας και στην κατανόηση των σύγχρονων εξελίξεων. Η αναγνώριση της σημασίας και του ρόλου της έγγραφης ιδιοκτησίας του επέτρεψε να κινείται με άνεση σε τρεις διακριτές πειθαρχίες, στην Πολιτική Οικονομία, στην Ιστορία και στην πολεοδομία και στην Περιφερειακή ή τοπική οικονομία, τις οικονομίες μικρής κλίμακας. Την Πολιτική Οικονομία ως εργαλείο ανάλυσης, την Ιστορία ως χώρο εφαρμογής του εργαλείου και κατανόησης των πορισμάτων του, την αστική ανάλυση ως εφαρμοσμένη πολιτική. Πιστεύω ότι αυτή είναι η θεμελιώδης ενότητα που διέπει το έργο του, έργο πολυσιδές και, σε μίαν επιπόλαιη ματιά, ανοργάνωτο.

Η ελληνική διανόηση έχει ακολουθήσει τον μεταπρατισμό της ελληνικής αστικής τάξης. Έμαθε να δουλεύει με επιστημονικές «αντιπροσωπείες», παραρτήματα των κύριων σχολών σκέψης, και να εναλλάσσει τις αντιπροσωπείες και τις θεωρίες σαν σημαίες ευκαιρίας. Ο Ζαχαρίας ήταν διαφορετικός. Η σκέψη και το έργο του ήταν ένας ποταμός με βαθιά και ορμητικά νερά. Ένας ποταμός που συγκέντρωνε στην κοίτη του άλλα ποτάμια, πλούσια και δυνατά, παραποτάμους με ισχυρή ύλη, ρυάκια που προσέθεταν γλαφυρότητα και ομορφιά. Οκτώ διακριτές πηγές – βιβλιογραφικές ομάδες έργων – επισημαίνει και επεξεργάζεται στη διδακτορική του διατριβή: Από τα κείμενα των κλασικών της Πολιτικής Οικονομίας και του Μαρξ, μέχρι σύγχρονα πολιτικά κείμενα «σε ύφος πολεμικής», όπως γράφει, από κείμενα οικονομικής ιστορίας μέχρι έργα κοινωνιολογίας, κοινωνικής ανθρωπολογίας και πολιτικής, από κείμενα περιστασιακά και έκκεντρα με το θέμα του μέχρι κείμενα ειδικά στην οικονομία του ορεινού χώρου και στην «παραγωγή στέγης» στον αστικό ιστό. Περάσματα σύνθετα και γοπητικά από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, από το γενικό στο ειδικό και περιπτωσιολογικό, αλλά πάντα με αναπομπή στο γενικό θεωρητικό πλαίσιο.

Τα θέματά του αυτά επεξεργάζεται συνεχώς για να εντάξει νέο υλικό, να τοποθετήσει σε διαφορετική βάση, να ανασκευάσει, να αμφισβητήσει και να ανανεώσει έννοιες και αναλύσεις, καθοδηγούμενος πάντα από την ανάλυση της γαιοπροσόδου.

Η γη, το έδαφος, εντάσσεται στην παραγωγική διαδικασία και παράγει, αλλά δεν παράγει μόνον προϊόντα με τη μορφή εμπορεύματος: παράγει εισοδήματα με τη μορφή της γαιοπρόσόδου, απόλυτης και σχετικής, αποτέλεσμα της ατομικής ιδιοκτησίας, των διαφορών στις αποδόσεις

(σχετική Ι), αλλά και των επενδύσεων και της εργασίας που ενισχύει τις αποδόσεις (σχετική ΙΙ). Η γαιοπρόσδοος από σχέση εκμετάλλευσης στη φεουδαρχία μετασχηματίζεται σε σχέση διανομής της υπεραξίας στον καπιταλισμό. Ο Ζαχαρίας ακολουθεί πιστά την ανάλυση του Μαρξ και επικεντρώνει τμήμα των εφαρμοσμένων αναλύσεων του στην «παραγόμενη γη», την γη των ορεινών περιοχών και το σύστημα οικισμού του αστικού χώρου μέσω της αντιπαροχής.

Η βαθειά γνώση της ιστορίας, οι πολλαπλές αναγνώσεις των μεγάλων ιστορικών μετασχηματισμών, αλλά και των ειδικών, επιμέρους, εθνικών και χωρικών, ιστορικών διεργασιών προφυλάσσει τον Ζαχαρία από την παγίδα της εθνικής ιδιαιτερότητας.

Ο Ζαχαρίας «αποκάλυψε» την κοινοτυπία που υποκρύπτει το σύστημα της αντιπαροχής, τη θεωρούμενη ελληνική πρωτοτυπία: Πρόκειται για ένα σύστημα εκτεταμένων εργολαβιών και υπεργολαβιών που βασίζεται στην εκμετάλλευση του ιδιωτικού και την ιδιοποίηση του δημόσιου χώρου. Με τον τρόπο αυτό η μικρή κλίμακας ιδιοκτησία που χαρακτηρίζει τον ελλαδικό χώρο της υπαίθρου από τις απαρχές του ελληνικού κράτους μετατοπίζεται και επεκτείνεται στον αστικό ιστό, ολοκληρώνοντας την μικροαστική συγκρότηση της κοινωνίας.

Αλλά ούτε το πελατειακό σύστημα αποτελεί ιδιαιτερότητα του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Ο Ζαχαρίας ανατρέχει στις πολιτικές αναλύσεις του Μαρξ, στη 18^η Μηρυνέρ, για να υποστηρίξει μια θέση που κι εγώ είχα υποστηρίξει στη δική μου διατριβή: Το πελατειακό σύστημα αποτελεί τον τρόπο οργάνωσης του πολιτικού στις κοινωνίες με ισχυρή παρουσία της απλής εμπορευματικής παραγωγής, των ανεξάρτητων παραγωγών εμπορευμάτων.

Μέσω των αναλύσεων αυτών ο Ζαχαρίας επιβεβαιώνει ένα ισχυρό ερμηνευτικό πλαίσιο: Η μικροαστική ελληνική κοινωνία αποκτά μια ισχυρή ευστάθεια, καθώς και οι δύο φορείς των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, οι κάτοχοι του κεφαλαίου και οι κάτοχοι της εργασιακής δύναμης, στρέφονται σε δραστηριότητες που συμβάλλουν στη διατήρηση της ιδιοκτησίας μικρής κλίμακας: Οι μεν στο χρηματικό-τραπεζικό κεφάλαιο και στο εμπόριο, οι δε στη διατήρηση της, φανταστικής έστω, σχετικής αυτονομίας του ελεύθερου παραγωγού εμπορευμάτων. Και οι εκάστοτε κρίσεις εκτονώνονται με την μετανάστευση, που επίσης συμβάλλει στην αναπαραγωγή των μικροαστικών στρωμάτων.

Τα τελευταία χρόνια ο Ζαχαρίας δούλεψε πάνω στις συνέπειες της τρέχουσας κρίσης. Τόσο στην εισήγησή του στο σεμινάριό μας, όσο και σ' εκείνη που έκανε στα πλαίσια του σεμιναρίου Ριζοσπαστικής Γεωγραφίας στο Χαροκόπειο υποστήριξε ότι η κρίση θέτει σ' αμφισβήτηση τις συνθήκες κοινωνικής ευστάθειας, τον κυρίαρχο τρόπο αναπαραγωγής της κοινωνίας. Οι μεταβολές, ριζικές και οδυνηρές, προέβλεπε ότι θα ήταν αναπόφευκτες. Η κατεύθυνσή τους, όμως, αμφίβολη.

Το έργο του Ζαχαρία δικαιώνεται και αποκτά τη σημασία του μέσα από τη διαδικασία της σημερινής κρίσης. Επαναφέροντας την προσοχή στην παραμελημένη έννοια της γαιοπρόσδοου μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τη «φούσκα» των ακινήτων, τη σχέση μεταξύ χρηματιστηριακού – τραπεζικού κεφαλαίου και γης, τις σύγχρονες διαδικασίες «περιφράξεων» και τη μαζική εμφάνιση αστέγων στις μητροπόλεις, την ιδιοποίηση της αγροτικής γης, αλλά και το ρόλο της φορολόγησής της.

Ο Ζαχαρίας μας χάρισε την οδό, τον οδικό χάρτη. Αρκεί να σταθούμε ικανοί να τον βαδίσουμε, έστω και χωρίς τη φυσική του παρουσία.

Απόστολος Δεδουσόπουλος, Πάντειο Πανεπιστήμιο